

Versenyfutás(ok) Afrikáért – Világgazdasági integráció és marginalizáció?*

PÁSZTOR SZABOLCS

A tanulmány az afrikai kontinensen belül a szubszaharai országokért folyó legutóbbi versenyfutást mutatja be, és ezt korábbi időszakok nagyhatalmi érdeklődésével veti össze. A módszer komparatív, hasonlóságokat, illetve különbségeket keres, amivel az a célja, hogy általános mintázatot tárjon fel. Az eredmények között arra mutat rá, hogy a világgazdasági centrumok befolyásának növekedése korántsem új jelenség, és azt azonos érdekek mozgatják. A szubszaharai térség függősége a külső piacoktól az utóbbi évszázadokban csak rendkívül csekély mértékben enyhült. A világgazdasági erőközpontok továbbra is nyersanyagbázisként és felvevőpiacként kezelik a régió országait. A versenyfutás ellenére a nagyhatalmi érdeklődés a különböző időszakokban nem tudta érdemben megfordítani a térség világgazdasági marginalizálódásának folyamatát. A világgazdasági erőcentrumot adó országok némileg ugyan átrendezhetik a kereskedelmi erőviszonyokat, a kisebb nyitott gazdaságok számára azonban csak szűkebb mozgástér marad a szubszaharai régióban.

Journal of Economic Literature (JEL) kódok: F54; N17; O10.

Kulcsszavak: Afrika, kolonializmus, imperializmus, posztkolonializmus, versenyfutás, marginalizáció.

---

* A szerző ezúton szeretne köszönetet mondani a két anonim lektor értékes megjegyzése miatt, köszönettel tartozik továbbá Solymos Flóriának, a Nemzeti Befektetési Ügynökség munkatársának.

A kézirat első változata 2020. július 2-án érkezett szerkesztőségünkbe.

<https://doi.org/10.47630/KULG.2020.64.9-10.35>

Pásztor Szabolcs a Nemzeti Közszolgálati Egyetem Közgazdaságtani és Nemzetközi Gazdaságtani Tanszékének habilitált egyetemi docense és az Afrikai Üzleti Tanulmányok Közép-európai Tudásközpontjának alelnöke. E-mail: pasztor.szabolcs@uni-nke.hu

Abstract

Scramble(s) for Africa – Some issues of global economic integration and marginalisation

SZABOLCS PÁSZTOR

The paper compares the recent scramble for Africa in general and Sub-Saharan Africa in particular with the previous ones led by the great powers. The comparative approach focuses on the identification of similarities and differences with the aim of providing a nuanced view on the scrambles for the resources of the continent. Its major conclusion is that the increasing influence of great powers over time has nothing particularly new in it and behind similar interests can be identified. Sub-Saharan Africa is still dependent on external markets, and the economic powerhouses of the world still regard it both as a resource base and a market for their own products. Despite the scrambles that took place in different time periods, the involvement of the great powers could not reverse the marginalisation of Sub-Saharan Africa in the global economy. The core countries of the world economy may transform the trade pattern of the region to a certain extent, but the room of manoeuvre still remains quite limited for the less powerful open economies of the continent.

Journal of Economic Literature (JEL) codes: F54; N17; O10.

Keywords: Africa, colonialism, imperialism, post colonialism, scramble, marginalisation.

Bevezetés

Széles körben ismert tény, hogy a szubszaharai Afrika országainak¹ jelentős része egészen kimagasló gazdasági növekedési ütemet ért el a harmadik évezred elején és az azt követő időszakban (World Bank, 2020). Az IMF mutatói alapján 2019-ben például Dél-Szudán 11,3 százalékos, Ruanda 10,1 százalékos, Etiópia 9 százalékos éves GDP-növekedést produkált. Ezeknek az országoknak a teljesítménye globális szinten is egyértelműen az élvonalba tartozott (IMF, 2020). A látványos teljesítményt sokan nem tudták vagy nem akarták megfelelő kritikával kezelni. A *McKinsey Glo-*

¹ A tanulmányban a Világbank (World Bank) kategorizálásához illeszkedve a következő országok alkotják a szubszaharai Afrikát: Angola, Benin, Botswana, Burkina Faso, Burundi, Csád, Dél-afrikai Köztársaság, Dél-Szudán, Elefántcsontpart, Egyenlítői Guinea, Eritrea, Etiópia, Eswatini, Gabon, Gambia, Ghána, Guinea, Guinea-Bissau, Kamerun, Kenya, Közép-afrikai Köztársaság, Komor-szigetek, Kongói Demokratikus Köztársaság, Kongói Köztársaság, Lesotho, Libéria, Madagaszkár, Malawi, Mali, Mauritánia, Mauritius, Mozambik, Namíbia, Niger, Nigéria, Ruanda, São Tomé és Príncipe, Seychelle-szigetek, Sierra Leone, Szenegál, Szomália, Szudán, Tanzánia, Togo, Uganda, Zambia, Zimbabwe, Zöld-foki Köztársaság.

bal Institute például odáig ment a 2010. évi *Lions on the Move jelentésében*, hogy az afrikai térségben olyan rohamos fejlődést vetítsen előre, mint amilyen az 1980-as és 1990-es évtizedben a délkelet-ázsiai felzárkózó országokban is bekövetkezett (McKinsey, 2010).

A szembeötlő fejlődéssel egy időben a világgazdasági érdeklődés is kimagaslóan intenzívvé vált a kontinens iránt. Egyes nagyhatalmak igyekeztek/igyekeznek minél szorosabbra fogni diplomáciai és gazdasági kötelekeiket a fejlődő országokkal. A regionális ambíciókkal rendelkező felzárkózó gazdaságok Törökországtól Iránig, Braziliától a Perzsa-öböl államaiig kiemelkedő mértékben figyelnek az afrikai kontinensre és fokozzák afrikai jelenlétüket (Tarrósy, 2013). A világ számos országa, köztük Magyarország is felismerte a szubszaharai térség piaci potenciálját és a régió országainak növekedéséből adódó befektetési lehetőségeket. A magyar kormány 2015-ben meghirdette a déli nyitás politikáját, aminek középpontjában Afrika és Latin-Amerika áll (Magyarország Kormánya, 2015). 2019-ben a kormány huszonkét pontból álló Afrika-stratégiát dolgozott ki, amelynek nem kizárólagos, de fontos elemei a segélyek, a mintafarmok, az exportvolumen növelése és a katonai missziók. A magyar kormány arra a felfokozott nemzetközi érdeklődésre reagált, amelyet sokan teljesen újszerű és tartós jelenségnek tartanak, és amivel összefüggésben az afrikai kontinens felemelkedését vizionálják. (Például a *The Economist* mellett a *Time* magazin is címlapon éltette az ún. *Africa Rising* narratívát.)

Napjaink történései valójában a 19. századi gyarmatosítás és a hidegháborús időszak utáni ún. *harmadik versenyfutás* részei, amit a *The Economist* 2019. márciusi számában, egyébként találóan és helyesen, új versenyfutásnak (*new scramble*) nevezett (The Economist, 2019).² Ez az elemzés reálisabb alpra kívánja helyezni a szubszaharai országokért folytatott jelenlegi versenyfutást. Főként arra a kérdésre keresi a választ, hogy milyen folyamatok állnak a jelenlegi gazdasági növekedés és a felfokozott nemzetközi érdeklődés mögött. Az elérhető és összehasonlítható statisztikák segítségével³ árnyalja a nagyhatalmak érdeklődését és kereskedelmi kapcsolatait. A jelenlegi versenyfutás megértéséhez áttekinti a korábbi időszakok jellegadó tulajdonságait. Ezt elsősorban gazdaságtörténeti megközelítésben teszi, leíró statisztikai módszerrel igyekszik megrajzolni az egyes időszakok jellemző vonásait, amelyek a hatalmpolitikai megfontolásokat sem nélkülözik.

² A tanulmány három versenyfutást taglal, ugyanakkor érdemes megemlíteni, hogy megoszlanak a vélemények az afrikai kontinensre érintő versenyfutások számát illetően (Búr, 2008).

³ Az afrikai statisztikai adatok elérhetőségéről és megbízhatóságáról ad érdekes áttekintést Jerven (2013).

Az elemzés azt kívánja aláhúzni, hogy a szubszaharai országcsoport gazdasági iránti érdeklődés ciklikusságot mutat, és évtizedes vagy évszázados összehasonlításban a térség világgazdasági beágyazottsága és kereskedelmi struktúrája érdemben nem változott. A legutóbbi versenyfutás kapcsán a felfokozott nemzetközi érdeklődés megalapozatlannak tűnik, ugyanis a régió elsődleges kereskedelmi partnere továbbra is az EU. Kína kereskedelmi kapcsolatai felfutóban vannak, de rendkívüli mértékben túlértékelték. Az USA igyekszik korábban elhanyagolt kereskedelmi kapcsolatainak új lendületet adni. Az ún. új partnerek között pedig egyelőre India előretörése számottevő. A következtetések a magyar külgazdaság számára is tanulságosak, tovább árnyalják egy kis, nyitott gazdaságnak a szubszaharai térségben realizálható mozgásterét.

Az első versenyfutás időszaka

Afrika és ezen belül a szubszaharai Afrika és Európa ősi időkre visszanyúló kapcsolatairól kevés adat áll rendelkezésre, és ezek is megbízhatatlanok, az azonban tudható, hogy azok a Földközi-tenger menti régiók kereskedelmére, illetve a 15. századtól kezdődő portugál terjeszkedésre vezethetők vissza. Az európaiak kezdetben csak a partvidéket és elvétve néhány belső területet érintettek, a 19. század végére azonban a földrész szinte egészét feltérképezték. Ebben az időszakban a kontinensközi kapcsolat legjelentősebb területe a transzatlanti rabszolga-kereskedelem volt. Az európai kereskedők az afrikai rabszolgákat textíliára, fegyverre, alkoholra és dohánytermékre cserélték, így növekvő jelentőségű piacot és extenzív rabszolga-kereskedelmi hálózatot alakítottak ki a kontinens nyugati vidékein. A 19. század eleji változások azonban alapjaiban formálták át az Európa és az afrikai kontinens közötti kapcsolatokat szerkezetét. E folyamat gyökerei egyrészt a betiltott rabszolga-kereskedelem okán szükségessé vált „legális kereskedelemre” történő áttérésre, másrészt az európai országokban kirobbant ipari forradalomra vezethetők vissza. A hangsúly a térségbeli nyersanyagok kinyerésére és az európai késztermékeket felvásárló piacra helyeződött a rohamosan duzzadó európai termelés és túlkínálat miatt. A korszakban virágzott a nyugat-afrikai kakaó, a Kongóból származó kaucsuk, a kelet-afrikai szegfűszeg, valamint a dél-afrikai nyersanyagok és ásványok kereskedelme (Northrup, 2005). Az egyre intenzívebb kereskedelmi kapcsolatok azonban nem feltétlenül jelentek meg a régió gazdaságainak teljesítményében (1. táblázat).

**Egy főre jutó GDP az afrikai kontinens régióiban 1990. évi nemzetközi
dollárban Kr. u. 1 és 1820 között**

	1	1000	1500	1600	1700	1820
Észak-Afrika	443	453	445	445	445	445
Száhel-övezet és Nyugat-Afrika	400	415	415	415	415	415
Egyéb Afrika	400	400	400	415	415	415
Átlag	430	425	414	422	421	420

Forrás: Saját szerkesztés Maddison (2003:191) adatai alapján

Az Afrikáért folyó első versenyfutás (a legtöbb kutató szerint az 1884 és 1885 között megrendezett berlini konferencia⁴) az afrikai kontinens gyarmatosításának „hivatalos” kezdete és a térség világgazdasági felzárkózásának, érdemi növekedésének kezdőpontja is lehetett (Verhoef, 2017). Ezzel egy időben folytatódott a világkereskedelem kiszélesedése, a világ GDP-jének gyorsuló ütemű növekedése, emellett pedig az ipari forradalom szállítási tevékenységekre kifejtett innovatív hatásai is tetten érhetőek voltak. Az új szállítási és kommunikációs technológiák – például a vasút, a gőzhajó, a távíró – hozzájárultak a világkereskedelem expanziójához, az import- és az exportárak különbségének csökkenéséhez, illetve a centrum és a periféria közötti kapcsolat szorosabbá válásához (Baldwin, 2016). Ezen túlmenően a szállítás és a kommunikáció modernizálása mérsékelte a katonai hódítások és a gyarmati felügyelet költségeit is. A versengés kialakulását segítette az orvostudomány fejlődése is, aminek köszönhetően csökkent a megbetegedési és halálozási ráta a trópusi területeken (Frankema, 2018). A kontinens kezdetekben Nagy-Britannia, Franciaország és többek között Belgium (Belga Kongó) befolyása alá tartozott. Nagyrészt Nagy-Britannia uralta a kereskedelmet, azonban Franciaország különböző vámkedvezményekkel törekedett dominanciájának megtörésére. A 19. század végére többek között Németország is egyre szélesebb körben igyekezett kiterjeszteni hatalmát a térségben, ami még nagyobb nyomást helyezett a területekért folyó küzdelem résztvevőire (Hopkins, 2020).

Az európai gyarmatpolitikát vizsgálva a 19. század elején Nagy-Britannia és Franciaország játszott mérvadó szerepet az *észak-afrikai térségben*. A régiónak az Indiába vezető útvonalak, valamint az Indiai-óceán közelsége miatt kiemelkedő stratégiai és gazdasági jelentősége volt. A térség nagyrészt mezőgazdaságon alapuló

gazdaságát vizsgálva felismerhető, hogy kezdetben ugyan alacsonyabb arányban jelentek meg az európai telepések (Kwamena-Poh et al., 1992), a 19. század végétől azonban a Maghreb-országokban (Algéria, Líbia, Marokkó, Tunézia) Dél-Afrikához hasonlóan egyre több francia (*les pieds-noirs*) telepedett le. Ennek okaként megemlíthető, hogy Franciaország az 1830-as években annektálta Algériát, az 1850-es évektől pedig szélesebb körben kezdett terjeszkedni az észak-afrikai térségben. Ennek részeként többek között a vasúthálózat látványos fejlesztése említhető (MacKenzie, 2005). Franciaország gyarmati fennhatóságot épített ki Marokkó és Tunézia felett is, ennek nyomán idővel a legjobb adottságú földterületek (gabona és olívaolaj szempontjából) francia kézbe kerültek.

Spanyolország területeket követelt Nyugat-Szaharában, Olaszország az addig Törökország által uralt Tripolitánia (a mai Líbia területe) felett igyekezett hatalmát megerősíteni. A gyarmatosítók által kialakított gazdasági struktúrák alapján a gyarmatok elkülönülten Északkelet- és Északnyugat-Afrikára bonthatók. Amíg keleten a haszonnövények termesztését preferálták (például Egyiptomban és Szudánban a gyapottermesztést), addig Északnyugat-Afrikában az ásványkincsek felfedezése után foszfátot, vasércet, cinket, kőszenet és kőolajat exportáltak nagy mennyiségben. Az újonnan felfedezett kőolaj a Maghreb-országokba vonzotta a francia vállalatokat. A fejlődés egyre nagyobb mértékben fokozta az infrastruktúra iránti igényt. Nagy előrelépés volt a Nílus deltájában a hatékonyabb gyapottermesztés érdekében, illetve a közlekedési és telekommunikációs infrastruktúra kiépítése az északkeleti és az északnyugati oldalon egyaránt (Kwamena-Poh et al., 1992). Az észak-afrikai részek hódításait elmélyítette az említett ipari forradalom, tágabb értelemben a kapitalista társadalmi-gazdasági modell expanziója. A gyengébb államberendezkedéssel rendelkező országokban, így például Tunéziában és Egyiptomban az európai tömegcikketek teljesen kiszorították a helyi ipart (Naylor, 2009). Észak-Afrika mellett Franciaország kiterjesztette befolyását Nyugat-Afrikára (Francia Nyugat-Afrika) és Közép-Afrikára (Francia Közép-Afrika) is.

A nagyobb térhódítás ellenére Kelet-Afrikát a nyugati nagyhatalmak csak sokkal később kapcsolták be a kereskedelem vérkeringésébe. Az időbeli különbséget alátámasztja, hogy a kelet-afrikai gyarmatokról származó brit import értéke 1890 körül alig haladta meg a 3 millió fontot, ezzel szemben a Nyugat-Afrikából érkező import értéke megközelítőleg 25 millió fontot tett ki (Frankema et al., 2018). A berlini konferenciát megelőző években a kereskedelem (példaként említve, de nem csak: a rabszolga-kereskedelem) már megjelent a kelet-afrikai térségben, azonban Franciaország és Nagy-Britannia szempontjából nem játszott hangsúlyos szerepet. 1900-tól

a kelet-afrikai gyarmatokkal való kereskedelem növekedése leginkább a szállítás fejlődésének volt betudható. Az innen érkező szezám, len, dohány, gyapot, tea és kávé romlandósága miatt korábban erre nem volt lehetőség, azonban a vasútvonalak kiépülése nagy előrelépés volt (Frankema et al., 2018). A térségben Nagy-Britannia és Németország versengése volt a leginkább számottevő a berlini konferencia utáni időszakban. Mivel Kelet-Afrikában fontos kereskedelmi cikk volt a kaucsuk és az elefántcsont, továbbá az Indiai-óceán és az Indiai-félsziget közelsége jelentős stratégiai szerepet kínált a térségnek, a nagyhatalmak igyekeztek minél rövidebb időn belül minél nagyobb területet protektorátussá alakítani (MacKenzie, 2005). A brit és német jelenlét mellett az olasz gyarmatosítók az Ádeni-öböl, a Vörös-tenger és a Szezi-csatorna környékén szereztek területeket, Afrika szarván pedig a franciák jelentek meg (MacKenzie, 2005).

A legkorábbi feljegyzések szerint az 1807. évi fordulópontra, vagyis a rabszolgák birtoklásának betiltása után a *dél-afrikai térségből* lovakat, állati bőrt, gyapjút, elefántcsontot, lisztet, bort és rézércet szállítottak. A terület szerepe nem volt jelentős a 19. század első felében (AEHN, 2020). Kiemelendő viszont az 1870-es és 1880-as években végbement, az ásványkincsekért való versenyfutás, amelynek során a gyarmatosító hatalmak újabb és újabb területek megszerzésére törekedtek a kontinens belsejében. A fordulópontra leginkább az 1860-as és 1870-es években felfedezett gyémánt-, illetve aranylelőhelyekhez köthető a brit fokföldi gyarmatokon, illetve a transvaali területeken (MacKenzie, 2005). Az ez utáni versenyfutás egész Dél-Afrika területéről vonzotta a munkavállalókat, valamint az európai, az amerikai és az ausztráliai befektetőket (Shillington, 1995). A gazdasági fellendülésen kívül a régióban fontos gazdasági csomópontok jöttek létre azért, hogy a gyémánt- és aranybányákat a közlekedési infrastruktúra kiépítésével bekapcsolták a nemzetközi gazdasági vérkeringésbe. A hirtelen fellendülést mutató gazdaság lehetővé tette az indirekt európai uralomgyakorlást, tehát a bennszülött törzsi vezetők politikai közvetítőként való alkalmazását, saját kormány kialakítását, illetve a helyi kikötők és a vasút fejlesztését. A fejlődés negatív következménye a faji megkülönböztetés felerősödése volt, ami megakadályozta, hogy az őslakosok az akkori globalizációs folyamatok pozitív hatásait élvezzék (Fourie & Herranz-Loncan, 2015).

Az első versenyfutást az afrikai kontinensért, így ezen belül a szubszaharai Afrikáért tehát több folyamat összefonódása tette lehetővé. Bár korábban is saját kapcsolat volt a két kontinens között, a gyarmatosítás új formáját a 19. század elején leginkább az imperialista eszmék elterjedése és az ipari forradalom alakította (Nowel et al., 2018). *Az ipari forradalom nagyban megváltoztatta az addigi gazda-*

sági-termelési dimenziókat. Ma már jól ismert, hogy egyes magyarázatok szerint az imperializmus mélyebb gazdasági értelmezése a túltermeléshez és többek között az alacsony fogyasztás melletti növekvő tőkekinálathoz kapcsolódik. E tényezők felerősödése *az iparosodott nemzetek számára szükségessé tette,* hogy túllépjenek nemzeti határaikon, és minél több új területre terjesszék ki saját gazdaságaik vonzását (Uzoigwe, 2000). Az egyes országok a „túlsordulást” új piacok feltárásával igyekeztek orvosolni. A probléma megoldására megfelelőnek bizonyult az afrikai országok kereslete, ami mérsékelte az anyaországban kialakult gazdasági feszültségeket. Az iparosodó államok ennél fogva új piacok kiépítését kezdeményezték, illetve törekedtek a már meglévő piacokon részesedésüket növelni. A folyamat hatékonyságát fokozták a kizsorító vámok, amelyek megakadályozták a versenytársak megjelenését (MacKenzie, 2005). Az új piacok szükségessége mellett az európai országok nyersanyagszükségleteit is növelte az ipari forradalom, amire megoldást jelentettek a kontinens déli régiójában felfedezett vörösréz-, gyémánt- és aranybányák, illetve a mezőgazdasági termények (Hillbom & Green, 2019). A folyamat eredményeként az Afrikából importált termékek összességében a primer szektorhoz voltak köthetők (Bates, 2005).

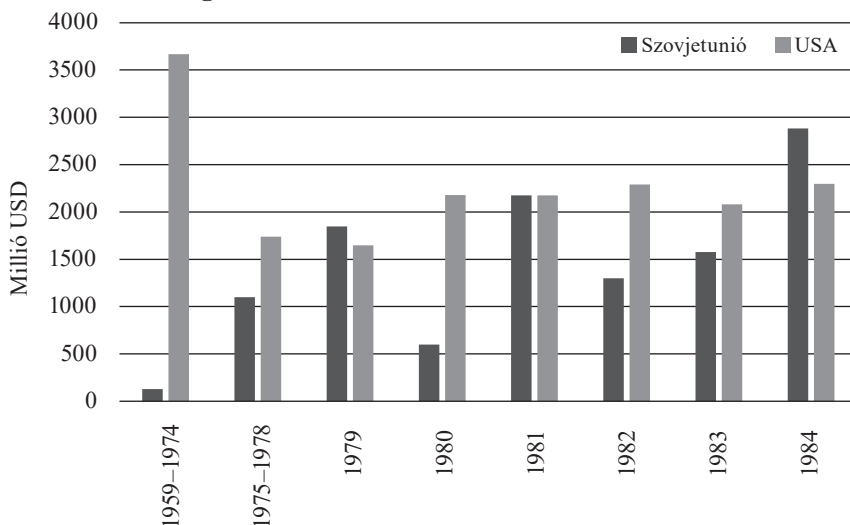
A versengés háttérében meghúzódó stratégiai és társadalmi indokok sorában említhető még a nacionalizmus erősödése, illetve a nagyhatalmak abbéli szándéka, hogy minél nagyobb területekre terjesszék ki befolyásukat (Uzoigwe, 2000). Összességében tehát komplex folyamatok vezettek a nagyhatalmi expanzióhoz az egyes régiókban, ezekben egyaránt dominált a politikai, a gazdasági és a stratégiai megfontolás.

A hidegháborús versenyfutás időszaka

Abban a második világháború utáni hidegháborús korszakban, amely az 1946 és 1991 közötti éveket ölelte fel, mind az USA, mind pedig a Szovjetunió saját ideológiájának kiterjesztésére törekedett az egész világon. Ennek megfelelően idővel *az afrikai kontinens meglehetősen ingatag gazdasági és politikai struktúrával rendelkező államai is a keleti és a nyugati blokk szembenállásának a célpontjává váltak.* A kontinens azonban a strukturális kiigazítás és a fejlődés helyett a nagyhatalmi játszmák színterévé vált (Kalu, 2018), miközben szerepe csökkent a világkereskedelemben.

A szovjet és az amerikai gazdasági és katonai segélyek volumene a hidegháborús években a szubszaharai Afrikában

Forrás: CIA (1986) és USAID (2020) alapján saját szerkesztés

A szovjet törekvések nem voltak teljesen ismeretlenek a térségben, mert az orosz támogatás már a 19. században megjelent. Az igazán erőteljes politikai terjeszkedés azonban az 1950-es évektől volt megfigyelhető, ami a hidegháborús rivalizáláson túl több tényezőre is visszavezethető volt (Arkhangelskaya & Shubin, 2013). Ezek között érdemes kiemelni a kommunizmus ideáját, a világ forradalmi megújulását, illetve azt a lenini gondolatot, amely szerint a kommunizmus és a szocializmus eszméjét minél szélesebb körben szükséges terjeszteni. Egy további álláspont szerint *az afrikai kontinens gazdasági és katonai szempontból való megnyerése kifejezetten kedvező lehetett a Szovjetunió számára* (Brayton, 1979; Kochetkova et al., 2017). A Szovjetunió az ideológiai térhódítás érdekében az afrikai országok számára fontos nacionalista mozgalmak támogatásával igyekezett minél szélesebb körben elnyerni az egyes vezetők bizalmát. Ehhez hiteles alapot nyújtott az a tény, hogy a Szovjetunióknak korábban nem voltak gyarmatai az afrikai kontinensen (Arkhangelskaya & Shubin, 2013). A befolyása alá került országokban a Szovjetunió jelenléte gazdasági és társadalmi aspektusból is változást hozott, mivel a hruscsovi vezetés jellemzően a „szocialista gazdasági ideológia” átültetésére koncentrált (Kochetkova et al., 2017), hirdette a proletariátus széles rétegének uralmát, támogatta a termelés feletti közös

tulajdonlás és az államosítás szükségességének eszméjét (Chinweizu, 1993). A szovjet befolyás hozadékeként említhető, hogy a szocialista vezetés szellemi és fizikai tőkét kínált az újonnan függetlenedett országoknak, például oktatási és kulturális együttműködés terén, a szakemberképzésben és az infrastrukturális fejlesztések biztosításával, ezek mellett még katonai segítyeket is nyújtott (1. ábra).

A szovjet jelenlét ösztönözte az ásványkincsek és egyéb nyersanyagok kitermelését, az ezeket feldolgozó ipar kiépítését, továbbá erőművek és egyéb szociális intézmények létesítését, amihez kölcsönt is nyújtott. A technológiaiimport, bármennyire jelentéktelennek számított is, fontos volt a nagy visszamaradottsággal küzdő országoknak (Kochetkova et al., 2017). Később, a függetlenség elnyerése után azonban a hidegháborús időszak legtöbb szovjet törekvése elkerülhetetlenül erősítette az államkapitalista tendenciákat.

A kereskedelmi kapcsolatok tekintetében lényeges kiemelnünk, hogy *a Szovjetunió és Afrika, ezen belül pedig a szubszaharai régió kapcsolatai valójában sohasem fonódtak szorosra*. 1979-ben például a szovjet külkereskedelem mindössze 0,7 százalékát tette ki a szubszaharai térséggel folytatott kereskedelem, és ez a mutató 1984-ben is mindössze 0,8 százalékot ért el. *A szocialista orientációjú országok támogatása természetesen látványosabb eredményeket hozott*, ugyanis amíg 1979-ben a Szovjetunió szubszaharai Afrikával folytatott kereskedelmének 28,8 százaléka bonyolódott le a szocialista orientációjú országokkal, addig ez az arány 1984-ben már 48,9 százalékra emelkedett (Singleton, 1987). A kereskedelmi forgalom nagy része Angolára és Etiópiára jutott, de a Szovjetunió Elefántcsontpartról, Ghánából és Kamerunból is importált. Az export szempontjából a korábban is említett két fő kereskedelmi partner mellett Nigéria és Mozambik játszott fontosabb szerepet (Singleton, 1987).

Amellett, hogy hidegháborús szerepvállalásában a kommunizmus terjedésének megakadályozására törekedett, az USA Afrika-politikájában több tényező is közrejátszott. Ezek értékelésekor ismét érdemes tekintettel lenni az afrikai térség stratégiai és gazdasági szerepére, ami *a kontinens nyersanyagkészleteinek kiaknázásához kapcsolódott* (Magu, 2019). Ezenfelül megfelelő indok volt még a politikai és katonai beavatkozásokra az emberi jogok tiszteletben tartásának és a béke fenntartásának kikényszerítése (Kalu, 2018).

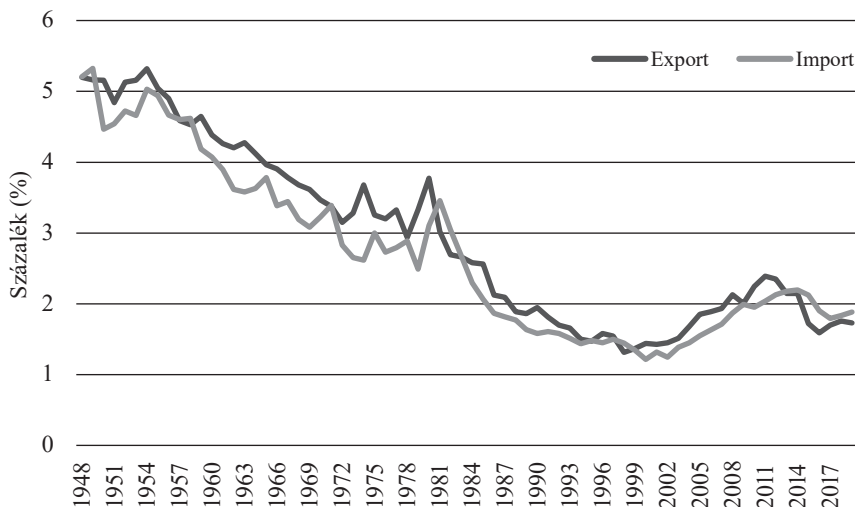
Az amerikaiak a gazdasági életben egy olyan nemzetközi gazdasági rendszer kiépítését célozták meg, amelyhez az USA szolgált példaként. A rendszer alkotóelemei közé tartozott például a fejlődő országok számára kifejlesztett *Point Four* program, illetve az IMF és a Világbank 1944. évi megalapítása is (Cooper, 2008).

A Bretton Woods-i intézmények nem ismerték fel azonnal a szubszaharai Afrika problémáit, ezért jelentős késéssel kezdtek közreműködni azok kezelésében. Az afrikai kontinensen az USA fontos eszközei voltak továbbá a befektetésvédelmi és szabadkereskedelmi megállapodások, illetve azok a szerződések, amelyek szociális és gazdasági mutatók javítása érdekében segítségnyújtást ígértek az infrastrukturális beruházások terén (Magu, 2019). Bár az 1960-as években a külföldi közvetlen tőkebefektetések és ezek között az amerikai befektetések elenyésző arányban jelentek meg Afrikában (3. ábra), a hozamaik magasabbak voltak a világ többi részéhez képest (Wengraf, 2018).

Az 1950-es és 1960-as évek nagy hatalmi versenyével párhuzamosan két meghatározó tendencia is kirajzolódott. Egyrészt markáns világgazdasági fellendülés bontakozott ki, másrészt pedig megindult az afrikai országok függetlenedési hulláma. Az 1960-as évek gazdasági optimizmusa azonban nagyon hamar elpárolgott, és a gazdaságok fejlődési dinamikája is idő előtt megtört. A strukturális problémákat tetézte az 1970-es években bekövetkezett világgazdasági kőolajár-robbanás, ami nemcsak a szubszaharai régió országaiban, de a világgazdaságban is súlyos visszaesést okozott. Az egyébként is mérsékelt amerikai–afrikai kereskedelmi kapcsolatok tovább szűkültek. 1970-ben például a teljes afrikai kontinensre az amerikai export és import 3-3 százaléka jutott. 1975-ben és 1980-ban a kontinens aránya már 6, illetve 8 százalékra emelkedett. 1988-ban viszont az amerikai export mindössze 1 százalékra jutott Afrikára (Clough, 1992).

A legtöbb afrikai ország esetében a kereskedelem volumene drámaian visszaesett, míg a kőolajlelőhellyel rendelkező országok extraprofithoz jutottak (Orcan, 2019). Az ezt követő évtizedek kőolajár-ingadozásai azonban szinte minden fejlődő ország gazdaságára súlyos csapást mértek. A befektetőket kevésbé vonzották az újonnan függetlenedett, bizonytalan politikai háttérrel és kétes állami struktúrával rendelkező országok. A külföldi befektetések bizonytalansága mellett azonban az egyes újonnan „született” államok gazdaságpolitikai döntéshozatala is gyengítette fejlődési lehetőségeiket (Kori, 2019). Az 1960-as évekhez képest Afrika gazdasági növekedése egyre inkább lassult (Aryeetey et al., 2003). Ekkor még kevesen ismerték fel, hogy két elvesztegetett évtized (*lost decades*) következik. *A nagy hatalmak intenzív politikai és gazdasági érdeklődése ellenére a szubszaharai Afrika világkereskedelemben betöltött szerepe is jelentősen visszaesett* (2. ábra).

A szubszaharai Afrika aránya a világkereskedelemben 1948 és 2019 között (százalékban)

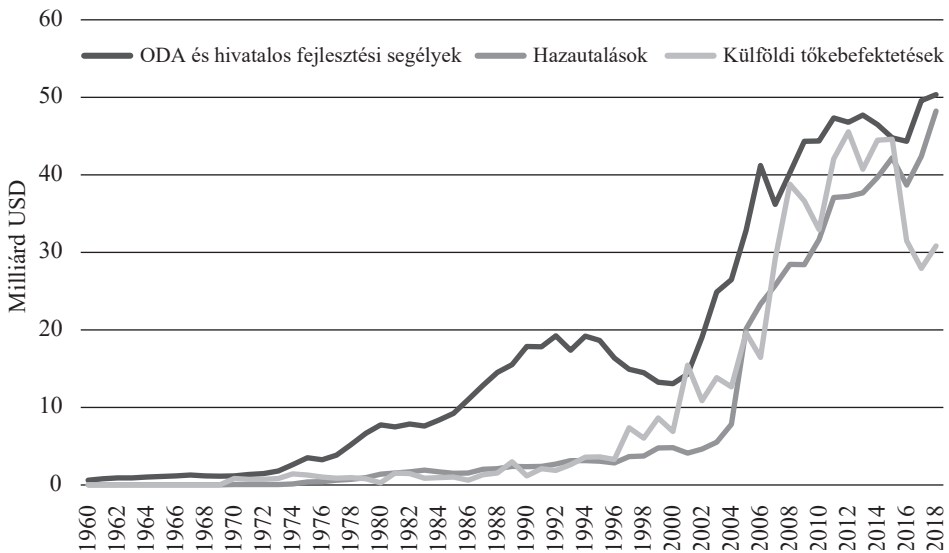
Forrás: Saját szerkesztés az UNCTAD (2020) adatai alapján

A kereskedelem kieső bevételeit és a súlyos gazdasági problémákat az afrikai országok hitelfelvétellel korrigálták. Korábban is volt ugyan példa egy-egy afrikai ország kölcsönfelvételére, azonban ennek mértéke kimagaslóan megugrott az 1970-es és az 1980-as években. Az alapvető infrastrukturális hiányosságokkal küszködő, gyenge gazdasági háttérrel rendelkező országokat még súlyosabban érintette a válság, amely a kőolaj irreálisan magas importára mellett az egyéb, exportra szánt nyersanyagárak csökkenését és a kereslet stagnálását vonta maga után (Boughton, 2012). *A hiteligényekre válaszul az USA és a Szovjetunió egymást felülmúlva igyekezett segíteni az afrikai országokat* (1. ábra). A harmadikként jelentkező Kínára is érdemes volt azonban már figyelni, mert politikai és ideológiai okokból egyaránt számottevő mértékben igyekezett felülmúlni a két akkori superhatalmat, illetve az Egyesült Nemzetek Szervezete Biztonsági Tanácsának állandó tagjaként támogatta a különböző hitelek folyósítását a fejlődő államoknak (Hole, 2014). A növekvő hiteligényekre válaszul végül megnyílt az elmaradott országok számára az elérhető, gyors, kedvező feltételrendszerű hitelfelvétel, ami viszont az 1980-as évekre súlyos adósságválsághoz vezetett (Boughton, 2012). A külföldi működőtőke-befektetések újra növekedtek az 1990-es években, amelyek azonban egy-egy centrumra és a

nyersanyag-kitermelésre koncentráltak, illetve más fejlődő régiókhoz képest még mindig alacsony szinten maradtak. A külföldi tőkebefektetésekhez képest azonban nagyobb hangsúlyt kapott ebben az időszakban a nemzetközi segélyezési rendszer (Hillbom & Green, 2018). Ez leginkább az 1990-es évek elején, az ENSZ által megalapított hivatalos fejlesztési támogatásban (Official Development Assistance, ODA) öltött testet. Az ODA keretében főként pénzügyi támogatást nyújtottak a fejlődő államoknak (3. ábra), célul tűzve ki a gazdasági növekedés előmozdítását és a szegénység csökkentését, ezzel megteremtve a fenntartható fejlődés alapjait (Olanyan, 2000).

3. ábra

A szubszaharai Afrikába irányuló hivatalos fejlesztési segélyek, hazautalások és külföldi tőkebefektetések 1960 és 2018 között

Forrás: World Bank (2020) és OECD (2020) alapján saját szerkesztés

A diagramból jól látható, hogy az 1980-as években a segélyezés aránya rohamosan növekedett, majd az 1990-es években csökkent, végül a 2000-es évek elején ismét fellendült. A trend szoros összhangban volt a nemzetközi politikával. *Az 1980-as években a nemzetközi viszonyokat a hidegháborús versengés határozta meg, ami a támogatás folyósításában is tükröződött.* A fejlesztési segélyekhez hozzájárult továbbá a donor országok azon törekvése, hogy a kőolajválság által okozott súlyos gaz-

dasági problémákat is orvosolják. *A Szovjetunió 1991. évi felbomlása után a hidegháborús versengés is megszűnt*, azaz már nem volt szükség számottevő támogatás nyújtására a kommunizmus megfékezése érdekében (Serieux, 2018). A nemzetközi légkörre példaként szolgál az Európai Közösségek, majd később az Európai Unió által megkötött IV. lomói konvenció az 1990 és 2000 közötti időszakra, ami a támogatások folyósítását már nem kezelte prioritásként (Biedermann & Kiss, 2017). A 3. ábra szerint a külföldön dolgozók hazautalásai (*remittances*) és a külföldi tőkebefektetések is egyre fontosabbá váltak. Ez azt jelentette, hogy a szubszaharai Afrika már nem függött olyan mértékben a nemzetközi segélyektől, mint a korábbi időszakokban. Felismerve a tényt, hogy *a gazdasági célok elérését a politikai instabilitás is akadályozta, a Nyugat az amerikaiakkal karöltve új direktívát fogalmazott meg az afrikai kontinensnek*. Az új cél a jó kormányzás, a demokrácia kiépítése, az emberi jogok tiszteletben tartása és annak megszilárdítása, továbbá a felelősségtudat megerősítése lett (Goldsmith, 2001). A korábbiaktól eltérő irányvonal az egyes afrikai országokat különböző módon érintette. Egyes államokban elindult ugyan egyfajta demokratizálódás, azonban más régiókban a politikai és etnikai ellentétek fegyveres konfliktussá eszkalálódtak (Olanyan, 2000). *Az egyes államok továbbra is súlyos problémákkal küzdöttek, azonban a szélesebb értelemben vett Nyugat elfordult a kontinensről*. Búr Gábort idézve „...a nyilvánvaló válságjelenségek ellenére a fejlett világ megfedkezni látszott Afrikáról, az 1990-es években a fő figyelem az egykori szovjet blokk államaira, illetve a volt Jugoszláviára fókuszálódott” (Búr, 2005:4).

Az Afrikáért folyó verseny legújabb hulláma

A korábbiakban láthattuk, hogy *a nemzetközi szakirodalom nem véletlenül emlegeti az 1980-as és 1990-es időszakot elvesztegetett évtizedekként, ugyanis ekkor Afrika a Nyugat által lesajnált kontinenssé vált*. Ráadásul miközben a tágabb értelemben vett Nyugat a közép-európai átalakulásra koncentrált, 1998-ban Kína új stratégiát hirdetett „Go Global” elnevezéssel, amelynek értelmében a kínai állam ösztönözte a kínai cégek külföldi leányvállalat-alapítását és beruházásait (Szakáli, 2015). Ez már előrevetítette, hogy a 2000-es évek elejére a világ figyelme ismét az afrikai kontinens felé fordult (Taylor, 2014). Sokak szemében ennek elsődleges magyarázata az volt, hogy a szubszaharai Afrika országaiban 1990 és 2019 között a vásárlóerő-paritáson mért egy főre eső GDP megduplázódott (World Bank, 2020). A nemzetek érdeklődését jól tükrözték az ENSZ által meghatározott millenniumi fej-

lesztési célok, illetve az EU részéről annak ajánlásait figyelembe vevő cotonoui megállapodás, amely a loméi konvenció helyébe lépett. Megemlíthető továbbá az ENSZ 2001-ben elfogadott Új Partnerség Afrika Fejlődéséért (*New Partnership for Africa's Development, NEPAD*) programja és a kínai–afrikai kapcsolatokat erősítő Kína–Afrika Együtműködési Fórum (*Forum on China-Africa Cooperation, FOCAC*) is (Serieux, 2018). A harmadik évezred elejére már egyre inkább egyértelművé vált, hogy a korábban csak szerény mértékben jelenlévő nagy- és középhatalmak is teret kívánnak nyerni a térségben az addigi, tradicionálisnak számító amerikai és európai jelenlét mellett. Ezen államok sorába tartozik Kína mellett India, Oroszország, Törökország és Brazília. A fokozott érdeklődés tükrében érdemes megvizsgálni, hogy a GDP-növekedésen túlmenően milyen tényezőkre vezethető vissza az „új” szereplők fellángoló aktivitása a szubszaharai Afrikában, és erre hogyan reagálnak/reagáltak az olyan „tradicionális” partnerek, mint az EU és az USA.

Az új szereplők versengése

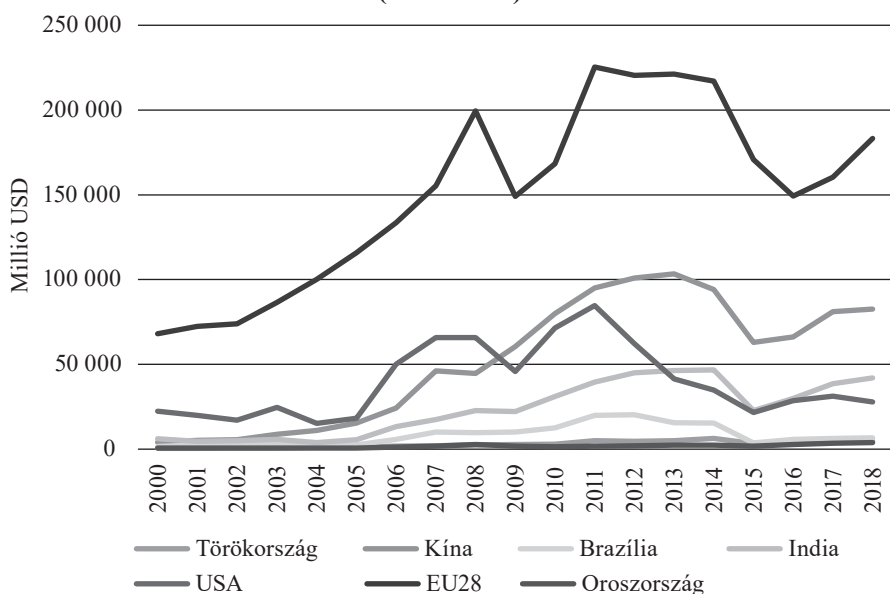
Az intenzívebb kínai jelenlét nem új keletű a térségben, ugyanis már a hidegháború alatt is jellemző volt. A diplomáciai és politikai kapcsolatok egészen az 1950-es évekig nyúlnak vissza, és egyre szorosabbak voltak a Teng Hsziao-ping pártfőtitkár nevéhez fűződött reform és nyitás politikájának elindításáig eltelt évtizedekben is. Az 1970-es évek végétől azonban Kína még nagyobb gonddal igyekezett erősíteni és szélesíteni külső gazdasági kapcsolatrendszerét (Durand & Ochoa, 2013). *A reform és nyitás politikáját követően, az 1990-es évek második felétől kezdődően Kína új gazdasági stratégiát épített ki,* ennek lényegét jól érzékeltették a *Going Out* és a *Go Global* kifejezések (Lahtinen, 2018). Az új doktrína alapján a kínai állam ösztönözte a kínai cégek külföldi megjelenését, letelepedését és terjeszkedését. Ebben az időszakban a kínai kormány nagyszámú bilaterális szerződést kötött afrikai országokkal. A kínai jelenlétet számos infrastrukturális fejlesztéshez nyújtott gazdasági és technológiai támogatás is fémjelzi. Ehhez illeszkedik az Övezet és Út Kezdeményezés (Belt and Road Initiative, BRI), amelyben többek között a kelet-afrikai régióknak is kiemelt jelentősége van (Tarrósy, 2019). Ezen túlmenően az új kínai stratégia más jegyei és eredményei is felismerhetők, ugyanis a 2000-es évek elejétől az állami és a magántulajdonú vállalatok külföldi működőtőke-beruházásai rohamos növekedésnek indultak. A kínai állam támogatásai leginkább adókedvezményekben, hitelfelvételek esetén pedig kamatkedvezményekben nyilvánulnak meg. Az állami nagyvállalatok legtöbbször a bányászatban, az építőiparban, a közlekedési, kommu-

nikációs és a villamosenergia-hálózatok kiépítésében jelennek meg. Emellett a magánszféra kis- és középvállalkozásai legtöbbször a kiskereskedelembe fektettek be, de itt említhető a textilipar, a turizmus és a mezőgazdaság is. Lényegesnek tekinthető az Afrikába áramló kínai munkaerő, illetve a kínai állam pénzügyi támogatása azon afrikai vállalkozóknak, akik kínai részvétellel, közösen kívánnak vállalkozást indítani (Szakáli, 2015).

A kínai afrikai partnerség intenzitását jól tükrözi az egyre intenzívebb külkereskedelem, a szintén mérvadó külföldi közvetlen befektetések és segélyek nagysága is (Lahtinen, 2018). A Johns Hopkins Intézet elemzése alapján a kínai–afrikai kereskedelem értéke a 2000. évi 5 milliárd dollárról 2018-ban 104,9 milliárdra nőtt (CARI, 2019). A szubszaharai Afrika mutatói ennél ugyan némileg szerényebbek, azonban a térség kereskedelmi kapcsolatait tekintve Kína leginkább a Szaharától délre eső országokkal kereskedik (4. ábra).

4. ábra

A szubszaharai Afrika fontosabb kereskedelmi kapcsolatai (export és import) (2000–2018)

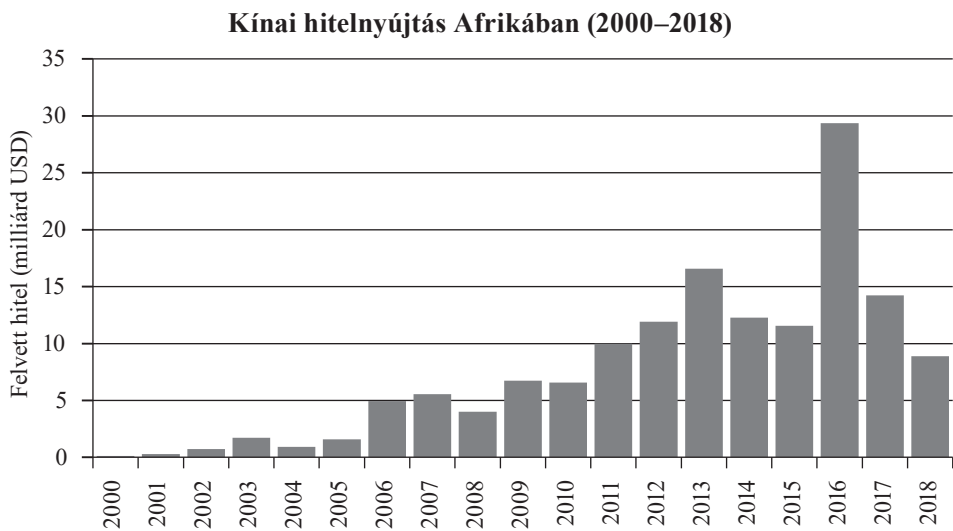

Forrás: Saját szerkesztés a World Bank (2020) és az UNCTAD (2020) adatai alapján

Kína szubszaharai Afrikával bonyolított kereskedelme még ma is jelentősen elmarad az EU hasonló értékéhez képest, a statisztikai adatokból azonban már egyértelműen látható, hogy Kína, lekörözve az USA-t mind abszolút értékben, mind pedig arányait tekintve a szubszaharai országcsoport második legfontosabb kereskedelmi partnere. Ráadásul jellemzően nagyobb az export és az import volumene, mint az egyéb felzárkózó kereskedelmi partner országoké. Hasonlóan a kereskedelemhez, a kínai hitelek összege is tekintélyes növekedést tükröz. A Johns Hopkins Intézet 54 afrikai ország esetében követi nyomon a hitelezési tendenciákat (CARI, 2019), és egyre intenzívebb kínai jelenlétről számol be (5. ábra).

5. ábra

Forrás: Saját szerkesztés a CARI (2019) adatai alapján

A hitelezést azonban egyre többen látják fenntarthatatlannak, és azzal érvelnek, hogy bizonyos afrikai államok Kína irányába történt eladósodása már kimondottan veszélyes. Arra utalnak ugyanis, hogy a publikus adatokon kívül számos országban „rejtett” hitelek is előfordulhatnak, így egyes államok adóssága jóval magasabb lehet a valóságban (Horn et al., 2019). Ezek a hitelek különböznek a nemzetközi intézmények és a nyugati típusú kölcsönök szerkezetétől és feltételeitől. Kína „kedvezményes” hitelei keretében ugyanis gyakran nem támaszt olyan feltételeket, amelyek a nemzetközi vagy a nyugati pénzintézetek (demokrácia, transzparencia, a korrup-

ció visszaszorítása, joguralom stb.) esetében alapvető fontosságúnak számítanak (Szakáli, 2015). A kínai hitelezési gyakorlat kapcsán egyre többen emlegetik a 2017-ben Brahma Chellaney által kreált adósságsapda-diplomácia (*debt trap diplomacy*) kifejezést, amely öngigazolásként szolgálhat azok számára, akik a kínai hitelek mögött más szándékot sejtnek.

A hitelezés mellett hasonlóan problematikus a szubszaharai Afrika Kínával folytatott kereskedelmének áruszerkezete. Az olcsó, nagy mennyiségű munkaerővel rendelkező Kína rendkívül alacsony áron képes exportálni feldolgozott termékeit a szubszaharai országokba. Az olcsó kínai exporttal azonban sem az afrikai, sem pedig a harmadik országbeli termékek nem tudják felvenni a versenyt, így az kiszorítja a gyenge versenytársait. A folyamat tovaggyűrűző hatásaként említhető, hogy az alacsony árú kínai termékek behozatala csökkenti az afrikai árucikkek és ipari alapanyagok árát, aminek eredményeként az afrikai termékek exportára is csökken. Gyakori jelenség, hogy az export árcsökkenése következtében az import ára jelentős mértékben meghaladja az exportét, így veszteséges termelési struktúra alakul ki az országban (Sandrey & Edinger, 2011).

A kínai terjeszkedés okainak gazdasági szempontból történő feltárása során érdemes figyelembe venni egyrészt az alacsony szintről induló technológiai fejlődés egyre intenzívebb nyersanyagigényét, amire megoldásként szolgálnak a szubszaharai Afrika ásványkincsei. Továbbá itt említhető az olcsó kínai iparcikkek kínálatának ideális célpontjává váló afrikai középosztály és annak fizetőképes kereslete, illetve a bőséges és olcsó munkaerő. A gazdasági alapok mellett a kontinensen észlelhető intenzív kínai terjeszkedés ideológiai, politikai és stratégiai okokra is visszavezethető. Így a politikai okok között felismerhető az afrikai államok ENSZ-ben való részvétele és szavazati joga, ami előnyt jelenthet egyes politikai kérdések esetén (Yun, 2014).

A Világbank 2018. évi statisztikái szerint az EU és Kína után egyre inkább *India* válik a szubszaharai térség legmeghatározóbb kereskedelmi partnerévé (World Bank, 2020). A gyarmatosítás kori kereskedelem fontos szereplője volt az ország, ezután azonban csak az 1990-es években jelent meg ismét a kontinensen. Indiában az 1990-es években kezdett kibontakozni a liberalizációs gazdaságpolitika, és a dél–dél együttműködésbe való belépését követően a kereskedelem és a biztonság kérdése kiemelt figyelmet kapott. Az új politika mintájára az afrikai földrészrel tovább erősödtek a kapcsolatok (Wagner, 2019), amit jól példáz a 2000-es évek elejétől folyamatosan erősödő partnerség. A stratégiai jelentőségű együttműködést a Delhi folyamat fémjelzi, amelynek része az Afrika–India fórum elnevezésű csúcstalálkozó-sorozat, hasonlóan a FOCAC-hoz (Tarrósy, 2016).

Amíg 2001-ben az Afrikával folytatott teljes kereskedelem összértéke 7,2 milliárd dollár volt, addig 2017-ben 59,9 milliárd dollárra emelkedett (World Bank, 2020). A szubszaharai térséggel folytatott kereskedelem szerényebb volt, 2018-ban közel 42 milliárd USD-t tett ki (4. ábra).

A kereskedelem áruszerkezetét tekintve, akárcsak Kína esetében a szubszaharai export a nyersanyagokra összpontosul, míg az importban a feldolgozott termékek dominálnak. Az indiai jelenlét az infrastrukturális beruházások támogatásában, kölcsönök nyújtásában és a technológiai transzferben is megjelenik (Afreximbank & Exim India, 2018). A kínai partnerséggel azonos hasonlóságok az afrikai kőolaj, egyéb nyersanyagok, ásványkincsek és a piaci dominancia kapcsán egyfajta versenyhelyzetet teremtenek és a minél szélesebb befolyás kiterjesztését ösztönzik. Az indiai jelenlét mértéke egyelőre még nem hasonlítható a kínaihoz, azonban a legtöbb mutató továbbra is számottevő növekedésre utal. Amíg Kína leginkább segélyek és hitelek folyósításával igyekszik behálózni a kontinens egészét, addig *India a szolidaritás hangsúlyozásával a soft power-t törekszik kihasználni*. India esetében a megerősödő kereskedelmi kapcsolatok egyrészt az energiahordozó-szükségletek kielégítése és a Közel-Kelettől való függőség csökkentése érdekében kiemelt fontosságúak, másrészt a szubszaharai térség ideális keresletet támaszthat az indiai feldolgozóipar és technológia számára (Mawdsley & Gerard, 2011).

Oroszország és a szubszaharai Afrika kapcsolatai napjainkban ismét fellendülni látszanak, amit jól példáz a 2019 októberében tartott Oroszország–Afrika csúcstalálkozó. Gazdasági kapcsolataik terén leginkább a kőolaj-, a földgáz-, a gyémánt-, az arany-, a nikkell- és az alumínium-lelőhelyek vonzzák a térségbe a nagyhatalmat, másrészt pedig a fegyverexport szempontjából játszanak fontos szerepet az afrikai országok. A kereskedelem mellett a kétoldalú kapcsolatokban politikai és diplomáciai támogatás, biztonsági és gazdasági segítségnyújtás, betegségek elleni küzdelem, humanitárius segélyezés, oktatási és szakképzési programok jelennek meg. A kapcsolatok fontos mozzanata még az orosz nagyvállalatok (Gazprom, Lukoil, Rosatom, Rusal) megjelenése egyes afrikai országokban. A versenytársakkal való összehasonlításban azonban szerény az orosz gazdasági és stratégiai terjeszkedés értéke és üteme, de még ennél is alacsonyabb a fejlesztési és humanitárius segélyek szintje (Russell & Pichon, 2019). A kontinensen Oroszország egyelőre marginális gazdasági szerepet játszik.

Törökország ugyan nem tagja a BRIC-országok (Brazília, Oroszország, India, Kína) csoportjának, 2003-tól azonban egyre intenzívebb jelenlétet képvisel szubszaharai Afrikában. A török kormány 39 afrikai államban hozott létre nagy-

követséget, és számos bilaterális szabadkereskedelmi megállapodással erősítette meg a partnerségi viszonyt (Ministry of Trade, 2018). Érdemes kiemelni továbbá a török NGO-kat (*non-governmental organization*) is, amelyek a legnagyobb török humanitárius segítség-szervezetek közé sorolhatók. A török vezetés a *soft power* jegyében az iszlám vallást és kultúrát mint összetartó erőt alkalmazza, illetve megannyi befektetésösztönző kezdeményezést indított el az ezredforduló óta (Dodo, 2016). Az afrikai és ezen belül a szubszaharai régió Törökországgal folytatott kereskedelmi kapcsolatai ugyan jelentősen átalakultak az utóbbi időben, az export és import volumenadatok nagyságrendje azonban össze sem hasonlítható a hasonló kínai és indiai mutatókkal (4. ábra).

A nagyhatalmak között a szintén a BRIC-csoportba tartozó *Brazília* terjeszkedése is említésre méltó. Brazília Afrika-stratégiája leginkább politikai és gazdasági alapokra helyezhető. Brazília hasonló nyersanyagforrásokkal rendelkezik, mint az afrikai fejlődő államok. Külgazdasági politikájában a vállalkozásösztönzés dominál. A brazil cégek az afrikai piacok segítségével nemzetköziesedhetnek, illetve az anyaországban specializálódott vállalatok számára nagyobb nyersanyagbázis áll rendelkezésre, amelyen a már kiforrott technológiák alkalmazhatók. Az együttműködés azonban az afrikai államok számára is lehetőségeket rejt, mert Brazília már számos olyan problémával is megküzdött (például mélyszegénység), amelyek Afrikát napjainkban is súlyosan érintik (Stolte, 2015). *A törekvések ellenére azonban napjainkban India és Kína gazdasági és kereskedelmi pozícióit Brazília sem tudja megtörni* (World Bank, 2020). Ráadásul a jelenlegi brazil elnök, Jair Bolsonaro deklarálta a kisebb jelentőségűt tulajdonít a brazil–afrikai kapcsolatoknak.

A hagyományos partnerek stratégiája

A tradicionális partnereknek is nevezett nyugati hatalmak bár évszázadok óta jelen vannak a kontinensen, az utóbbi évtizedekben más felzárkózó országokkal szemben befolyásuk és gazdasági jelentőségük csökkenni látszik (Durand & Ochoa, 2013). (Fontos azonban azt is kiemelnünk, az afrikai kontinens legfontosabb kereskedelmi partnere még mindig az EU.) Korábban említettük, hogy az európai országok kezdetben rendkívül intenzív, majd némileg elhalványuló jelenléte volt megfigyelhető Afrikában és a szubszaharai régióban. Jelenleg az európai államok leginkább az Európai Unió keresztül lépnek kapcsolatba az egyes afrikai országokkal, így célszerű megvizsgálni az EU kapcsolatrendszerét.

Az említett támogatáspolitikán túl 2000 után az EU számos kezdeményezése jelzi, hogy továbbra is fenn kívánja tartani a kapcsolatot az afrikai országokkal. A támogatási rendszer 2000 és 2020 között a korábbi loméi megállapodások folytatásán, a cotonou megállapodáson, valamint annak meghosszabbításain alapul, az Európai Fejlesztési Alap (*European Development Fund*) felhasználásával (Biedermann & Kiss, 2017). A támogatási keretrendszer a „közös elvek és érdekek” megvalósítására folyósít támogatást. A közös elvek között jelenik meg az emberi jogok tiszteletben tartására, a demokrácia, a jogállamiság és a jó kormányzás megszilárdítására, a fenntartható és inkluzív gazdasági növekedésre, a humán és szociális fejlesztésekre, valamint a megfelelő migrációs politika kialakítására vonatkozó erőfeszítések (EC, 2015). A 2020-tól meghatározott konkrét célok között említhető a zöld gazdaság és a megfelelő energiaellátottság kialakítása, valamint a digitalizáció. A gazdasági szférában szükségesnek tartják a befektetések és a kereskedelem növekedését, illetve a kedvező üzleti környezet kialakítását. A kereskedelem növelését leginkább az Afrikai Kontinentális Szabadkereskedelmi Térség (African Continental Free Trade Area) keretében igyekeznek serkenteni, míg a kedvező üzleti környezetet transzparens szabályozási rendszer, valamint stabil politikai, pénzügyi és makrogazdasági környezet kialakításával kívánják megteremteni (EC, 2020). A 2000-es évek eleje óta az EU mind az export, mind pedig az import tekintetében ugyan csökkenő részarányt képvisel a szubszaharai Afrika kereskedelmében, azonban az export és import volumenadatait vizsgálva az EU tagországai egyértelműen őrzik vezető pozíciójukat más kereskedelmi partnerekkel szemben. Ráadásul az utóbbi években állandósulni látszik az EU és Kína szubszaharai Afrikával folytatott kereskedelmének volumenbeli különbsége. Ennek tükrében tévesek és túlzóak azok a vélekedések, amelyek leértékelik az EU és a szubszaharai térség kereskedelmi kapcsolatait, és egyoldalúan a kínai teljesítményt emelik ki.

A hidegháború lezárása után az amerikai kormány ugyan majdnem teljes egészében elfordult az afrikai államoktól (Taylor & Williams, 2004), azonban 2000-ben Bill Clinton az afrikai növekedésről és lehetőségekről szóló törvény (*Africa Growth and Opportunity Act, AGOA*) elnevezésű gazdasági intézkedéssel törekedett segítséget nyújtani az afrikai államoknak (Biedermann & Kiss, 2017). Az AGOA keretében, amely a WTO (Kereskedelmi Világszervezet) GSP (General System of Preferences) kiterjesztéseként értelmezhető, az USA számos termékre vonatkozóan kínál vámmentességet bizonyos feltételek teljesítése (így például a piacialapú gazdaság és jogállamiság bevezetése) mellett.

George W. Bush elnökségét kezdetben az elzárkózás jellemezte, majd a 2001-ben az USA-t ért terrortámadás ráébresztette a döntéshozókat az afrikai kontinens politikai instabilitására és biztonsági kockázatára. A Bush-adminisztráció alatt különböző célkitűzések születtek az afrikai kapcsolatok erősítése érdekében. Többek között itt említhető a járványok és egyéb egészségügyi problémák megoldása, a béke és a biztonság fenntartása és megerősítése, az erőforrás-ellátottság stabilizálása és egyéb infrastrukturális fejlesztések (Búr, 2008).

Barack Obama szintén tett kísérletet az afrikai kontinenssel való partnerség erősítésére, így 2012-ben meghirdette a *Doing Business in Africa* elnevezésű programot. Ennek keretében az amerikai elnök erősíteni kívánta a kereskedelmi kapcsolatokat és ösztönözte a befektetéseket a szubszaharai Afrikában. Bár a Fehér Ház 2016. évi összegzése szerint az afrikai befektetések, a kontinenssel való kereskedelem és a támogatási intézmények mutatószámai javultak, a bilaterális külkereskedelmi kapcsolatokban az elmaradás még mindig számottevő az azonos kínai mutatókkal való összehasonlításban (CARI, 2019). A Johns Hopkins Intézet felmérései szerint az afrikai államok és az USA közötti kereskedelem értéke a 2002. évi 10,4 milliárd dollárról 2008-ban 28 milliárdra nőtt (CARI, 2019). A kínai kereskedelem volumenének növekedése tükrében a különbség valóban számottevő, ráadásul az utóbbi évek szubszaharai Afrikára vonatkozó számadatai sem mutatnak látványos javulást az amerikai oldalon (4. ábra).

A Barack Obamát váltó Donald Trump Afrika-politikája kezdetben meglehetősen megosztó volt a szakértők körében (Magu, 2019). 2018-ban az elnök akkori nemzetbiztonsági tanácsadója, John Bolton a Heritage Alapítványnál tartott beszédében három pontot emelt ki a Trump-adminisztráció Afrika-stratégiájával kapcsolatban: (i) a gazdasági és kereskedelmi kapcsolatok erősítését, (ii) fellépést a terrorizmussal és az erőszakos konfliktusokkal szemben, továbbá (iii) a támogatások érdemleges célokra való fordítását. Ezenfelül kiemelt figyelmet szentelt Kína és Oroszország növekvő politikai és gazdasági jelenlétének, rámutatva a fokozódó versenyhelyzetre a térségben. Az elnök afrikai üzleti kapcsolatokkal foglalkozó tanácsadói testülete, a *President's Advisory Council on Doing Business in Africa* az új Afrika-stratégia kapcsán a 2019 és 2021 közötti időszakra vonatkozóan továbbra is a kereskedelmi kapcsolatok erősítésére, a befektetések ösztönzésére, valamint a munkahelyteremtésre kíván fókuszálni. 2020-ban Tibor P. Nagy, az USA afrikai ügyekért felelős helyettes államtitkára szerint a Trump-adminisztráció jelenlegi prioritásai Afrika kapcsán az amerikai vállalatok számára ideális afrikai üzleti környezet megteremtése és ezzel egybevetően a befektetésösztönzés, a kínai jelenléttel szembeni ellensúly

megerősítése, valamint a béke és a biztonság megteremtésének fontossága. A célok elérése érdekében számos kezdeményezést indítottak, így például az Afrikai Kontinentális Szabadkereskedelmi Megállapodás keretében a kereskedelmi akadályok lebontását és a *Deal Team* vállalkozástámogatási kezdeményezést. Végül érdemes megemlíteni, hogy az AGOA és az *Millenium Challenge Corporation* (MCC) intézményére is sokat fognak költeni az afrikai fejlesztések támogatása érdekében.

Egyelőre a kereskedelmi statisztikák nem feltétlenül igazolják az amerikai kezdeményezések sikerességét (4. ábra). Ma már jól látható, hogy kereskedelmi szempontból a szubszaharai Afrikáért folyó versenybe az USA egyre kevésbé tud belésszólni. 2018-ban az USA szubszaharai Afrikával folytatott kereskedelme közel 28 milliárd USD volt, amely nemcsak az európai uniós, hanem a hasonló kínai és indiai értékeknél is kisebb volt. Az USA szubszaharai térséggel folytatott kapcsolatai tehát az utóbbi évtizedekben érdemi növekedést nem mutattak (4. ábra).

Összefoglalásként megállapítható, hogy *átrajzolódni látszik a szubszaharai Afrika gazdasági és kereskedelmi kapcsolatrendszerébe*, amelyben a felzárkózó országok növekvő intenzitással kívánják kiaknázni az afrikai piacokban és gazdaságokban rejlő lehetőségeket. *Az EU azonban még mindig őrzi vezető pozícióját a szubszaharai országokkal folytatott nemzetközi kereskedelemben.* Kína térnyerése látványos, az USA kapcsolatainak relatív szűkülése pedig az utóbbi évtizedek eredménye. Egyelőre a szubszaharai térségért folyó versenyfutásban részt vevő egyéb felzárkózó országok kereskedelmi szempontú lemaradása a gazdasági és politikai erőfeszítéseik ellenére is tetemes, ez sokatmondó lehet Magyarország számra is. A harmadik évezred eleje óta tartó intenzív gazdasági növekedés időszakában a szubszaharai térség világgazdasági beágyazottsága ugyan javult (2. ábra), azonban a térség még mindig marginális szerepet játszik a világkereskedelemben. Ennek tükrében az afrikai nyitást hirdető országokban érdemes lehet realisabb talajra helyezni a szubszaharai térség piacaiban rejlő potenciálról és annak kihasználásáról szóló narratívát.

Összefoglalás és következtetések

Az Afrikáért és ezen belül a szubszaharai régióért folyó versengés nem új jelenség és már a 19. század előtt kialakult a térségben. Amíg az első hullámban az európai országok, addig a másodikban leginkább a két szuperhatalom, azaz a Szovjetunió és az USA, a harmadikban pedig a „tradicionális” partnerek mellett „új”

szereplőként többek között Kína, India, Törökország, Brazília és Oroszország játszottak/játszanak meghatározó szerepet.

Az afrikai kontinens országaiért folyó három versenyfutás ugyan különböző formákban, váltakozó szereplőkkel zajlott, azonban a folyamatokban számottevő hasonlóságok és különbségek voltak azonosíthatók. Egyrészt mind a gyarmatosítás kori, mind a hidegháborús Afrika-politikák kizsákmányoló jellegűek voltak, ebben a napjainkban folyó versengés sem hozott érdemi változást. A második versenyfutásban az akkori nagyhatalmaknak ideológiai szempontból is fontos volt a kontinens, és befolyásukat minden lehetséges módszerrel igyekeztek kiterjeszteni. A hidegháborús években a megnövekedett nemzetközi érdeklődés ellenére a szubszaharai térség világgazdasági beágyazottsága fokozatosan csökkent. Ezen országok nyersanyagexportra és késztermékimportra épülő gazdasági szerkezete szinte változatlan maradt. Nem is volt valódi érdek a strukturális átalakulás, mert a nagyhatalmak gazdasági számára kielégítő volt az olcsó nyersanyagok és az alacsony hozzáadott értékű termékek importja. A versenyfutás mértékében a világpiacon kereslet is jelentős szerepet játszott. A két elvesztegetett évtizedben a világgazdaság akkori meghatározó szereplői elfordultak a kontinenstől, hogy később, a harmadik évezred elejére növekvő intenzitással fedezzék fel újra szubszaharai Afrika gazdaságait. Sajátos ciklikusság rajzolódik ki, amit ma már tovább árnyal az a tény, hogy egyre több középhatalom igyekszik kihasználni a globalizációs tendenciák révén a szubszaharai régió piaci potenciáljában rejlő lehetőségeket.

A gazdaságtörténeti tapasztalatokat figyelembe véve érdemes aláhúzni, hogy a kontinens iránti nagy- és középhatalmi érdeklődés nagymértékben függ a világgazdaság növekedési ütemétől és attól, hogy az afrikai gazdaságok által exportált termékek kereslete hogyan alakul a nagyhatalmak piacain. Ennek ellenére *a különböző versenyfutások áttekintése arra enged következtetni, hogy a szubszaharai Afrika érdemben továbbra sem tud szervesen beágyazódni a nemzetközi kereskedelembe*, a térség országai abban marginális szerepet játszanak. A nagyhatalmi és a világgazdasági érdeklődés várhatóan továbbra is ciklikus marad, a megválaszolendő kérdés pedig főként az lesz, hogy mikor, milyen szereplőkkel indulnak és érnek véget a ciklusok, és ebből mennyit profitálnak az abban részt vevők. Jelenleg új tűnik, hogy *a nagyobb gazdasági potenciállal rendelkező új kereskedelmi partnerek miatt*, ha vonatottan is, *de átalakulóban van a térség külkereskedelme, a kisebb és szerényebb lehetőségekkel rendelkező országok számára azonban sokkal szűkebb a mozgástér.*

Hivatkozások

- African Export–Import Bank (Afreximbank) & Export-Import Bank of India (Exim India) (2018). *Deepening South–South Collaboration – An Analysis of Africa and India’s Trade and Investment*. Cairo.
- African Economic History Network (AEHN) (2020). *The African Commodity Trade Database (ACTD). Part II – Prices, quantities and values, 1808–1939*. <https://www.aehnetwork.org/data-research/african-commodity-trade-database>
- Arkhangel'skaya, A. & Shubin, V. (2013). Is Russia Back? Realities of Russian Engagement in Africa. In: Durand-Ochoa, U. (Ed.), *Emerging Powers in Africa*. LSE IDEAS-The London School of Economics and Political Science, 19–21.
- Aryeetey, E., Court, J., Nissanke, M. & Weder, B. (2003). *Asia and Africa in the Global Economy*. United Nations University Press.
- Baldwin, R. (2016). *The Great Convergence. Information, Technology and the New Globalization*. Harvard University Press.
- Bates, R. H. (2005). *Markets and states in tropical Africa: the political basis of agricultural policies*. University of California Press.
- Biedermann, Zs. & Kiss, J. (szerk.) (2017). *Szubszaharai Afrika gazdasága a 21. században*. Akadémiai Kiadó.
- Boughton, J. M. (2012). *Looking to the future: The IMF in Africa*. Tearing Down Walls – The International Monetary Fund 1990–1999, 667–737.
- Brayton, A. A. (1979). Soviet Involvement in Africa. *The Journal of Modern African Studies*, 17(2), 253–269.
- Búr, G. (2005). A XXI. század Afrika évszázada? *Külügyi Szemle*, 2005. tavasz–nyár, 3–11.
- Búr, G. (2008). The second scramble – a második versenyfutás Afrikáért, *Külügyi Szemle*, 2008. tél, 3–16.
- Búr, G. (2011). *Afrika-történeti tanulmányok*. Mundus Novus Kft.
- China Africa Research Initiative (CARI) (2019). *Chinese Loans to Africa*. <http://www.sais-cari.org/data>
- Chinweizu (1993). Africa and the capitalist countries. In Mazrui, A. & Wondí, C. (Eds.), *Africa since 1935, General History of Africa*. Vol. VIII, UNESCO.
- CIA (1986). *Soviet Economic Aid to Sub-Saharan Africa: Politics in Command*. Interagency Intelligence Memorandum. https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/DOC_0000802735.pdf
- Clough, M. (1992). *Free At Last? U.S. Policy Toward Africa and the End of the Cold War*. New York University Press.
- Cooper, R. N. (2008). *Economic aspects of the Cold War, 1962–1975*. WCFIA Working Paper 2008–0018.
- Dodo, M. K. (2016). Understanding new Turkey–Africa Relations: Rationale and Challenges, *Journal of Alternative Perspectives in the Social Sciences*, 7(4), 612–642.
- Durand-Ochoa, U. (2013). *Emerging Powers in Africa*. LSE IDEAS – The London School of Economics and Political Science, <http://www.lse.ac.uk/ideas/Assets/Documents/reports/LSE-IDEAS-Emerging-Powers-in-Africa.pdf>
- Economist (2019). *The new scramble for Africa*. The Economist, 2019. 09. 03. <https://www.economist.com/leaders/2019/03/07/the-new-scramble-for-africa>
- European Commission (EC) (2015). *Közös Konzultációs Dokumentum: Az Európai Unió és az afrikai, karibi és csendes-óceáni országok közötti 2020 utáni új partnerség felé*, https://ec.europa.eu/international-partnerships/system/files/joint-consultation-paper-post-cotonou_hu.pdf
- European Commission (2020). *Joint Communication To The European Parliament And The Council: Towards a comprehensive Strategy with Africa*, https://ec.europa.eu/international-partnerships/system/files/communication-eu-africa-strategy-join-2020-4-final_en.pdf

- Fourie, J. & Herranz-Loncan, A. (2015). *Growth (and Segregation) by Rail: How the Railways Shaped Colonial South Africa. Economic Research Southern Africa (ERSA)*, ERSA Working Paper 536, https://www.econrsa.org/system/files/publications/working_papers/working_paper_538.pdf
- Frankema, E., Williamson, J. & Woltjer, P. (2018). An Economic Rationale for the West African Scramble? The Commercial Transition and the Commodity Price Boom of 1835–1885. *The Journal of Economic History*, 78(1), 231–267. doi.org/10.1017/S0022050718000128
- Goldsmith, A. A. (2001). Foreign Aid and Statehood in Africa. *International Organization*, 55(1), 123–148.
- Hillbom, E. & Green, E. (2019). *An Economic History of Development in Sub-Saharan Africa Economic: Transformations and Political Changes*. Palgrave Studies in Economic History.
- Hole, M. S. (2014). *The New Scramble for Africa: The EU's Raw Materials Initiative – A response to China's increased presence in Africa*. Norwegian University of Science and Technology.
- Hopkins A. G. (1973/2020). *An Economic History of West Africa*. Taylor & Francis, Routledge.
- Horn, S., Reinhart, C. & Trebesch, C. (2019). *China's Overseas Lending*. Kiel Institute for the World Economy, Kiel Working Paper 2132, p. 78.
- International Monetary Found (2020). *IMF Data Mapper, Real GDP Growth, Annual percent change*. https://www.imf.org/external/datamapper/NGDP_RPCH@WEO/OEMDC/ADVEC/WEOORLD/AFQ/ETH
- Jerven, M. (2013). *Poor Numbers: How We Are Misled by African Development Statistics and What to Do About It*. Cornell University Press.
- Kalu, K. (2018). Africa and the Cold War. In: Martin S. & Falola, T. (Eds.), *The Palgrave Handbook of African Colonial and Postcolonial History*. Palgrave Macmillan.
- Kochetkova, E., Damtar, D., Boliachevets, L., Slyusarchuk, P. & Lajus, J. (2017). *Soviet technological projects and technological aid in Africa and Cuba, 1960s–1980s*. National Research University Higher School of Economics.
- Kwamena-Poh, M., Tosh, J., Waller, R. & Tidy, M. (1992). *African History in Maps*. Longman Group Limited.
- Lahtinen, A. (2018). *China's Diplomacy and Economic Activities in Africa*. Palgrave Macmillan.
- MacKenzie, J. M. (2005). *The partition of Africa 1880–1900 and European Imperialism in the Nineteenth Century*. Taylor & Francis.
- Maddison, A. (2001). *Growth and Interaction in the World Economy – The Roots of Modernity*. The AEI Press.
- Maddison, A. (2003). *The World Economy: Historical Statistics*. OECD.
- Magu, S. M. (2019). *Great Powers and US Foreign Policy towards Africa*. Palgrave Macmillan.
- Magyarország Kormánya (2015). *Szijjártó Péter meghirdette a déli nyitás stratégiáját. Külgazdasági és Külügyminisztérium*. <https://www.kormany.hu/hu/kulgazdasagi-es-kulugyminiszterium/hirek/szijjarto-peter-meghirdette-a-deli-nyitas-strategiajat>
- Mawdsley, E. & McCann, G. (2011). *India in Africa Changing Geographies of Power*. Pambazuka Press.
- McKinsey Global Institute (2010). *Lions on the move. The progress and potential of African economies*. June 2010. <https://www.mckinsey.com/featured-insights/middle-east-and-africa/lions-on-the-move>
- Ministry of Trade, Republic of Turkey (Türkiye Cumhuriyeti Ticaret Bakanlığı) (2018). *Turkey–Africa Trade And Economic Relations*, <https://www.trade.gov.tr/multinational-relations/turkey-africa-economic-and-business-forum/turkey-africa-relations>
- Naylor, P. C. (2009). *North Africa: A history from antiquity to the present*. University of Texas Press.
- Northrup, C. C. (Ed.) (2005). *Encyclopedia of World Trade – From Ancient Times to the Present*. Routledge Taylor & Francis Group.
- Magdoff, H., Nowell, C. E. & Webster, R. A. (2018). *Western colonialism*. Encyclopaedia Britannica.

- OECD (2020): *Aid (ODA) disbursements Africa total*. <https://stats.oecd.org/Index.aspx?DataSetCode=Table2A>.
- Olaniyani, R. O. (2000). *Official Development Assistance and Sustainable Development in Africa: Towards a New Strategy*. <https://www.un.org/esa/sustdev/documents/04olan.pdf>
- Orcan, M. K. (2019). *Economic Development in the Twenty-first Century: Lessons for Africa Throughout History*. Palgrave Studies in Economic History.
- Russell, M. & Pichon, E. (2019). *Russia in Africa – A new arena for geopolitical competition*. European Parliamentary Research Service, [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2019/642283/EPRS_BRI\(2019\)642283_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2019/642283/EPRS_BRI(2019)642283_EN.pdf)
- Sandrey, R. & Edinger, H. (2011). *China's Manufacturing and Industrialization in Africa*. African Development Bank, Working Paper 128., Ghana, <https://www.afdb.org/fileadmin/uploads/afdb/Documents/Publications/Working20128.pdf>
- Serieux, J. (2018). Aid and debt. In Binns, T.; Lynch, K.; Nel, E. (Eds.), *The Routledge Handbook of African Development*. Routledge.
- Shillington, K. (1995). *History of Africa*. St. Martin's Press.
- Singleton, S. (1987). *The Future of Soviet Influence in Africa*. Final Report to National Council for Soviet and East European Research. Harvard University.
- Stolte, C. (2015). *Brazil's Africa Strategy Role Conception and the Drive for International Status*. Palgrave Macmillan.
- Szakáli M. (2015). Szafarin a Sárkány: Kína befektetései Afrikában – motivációk, stratégia, tendenciák. *Külügyi Szemle*, 2015. ősz, 75–95.
- Tarrósy I. (2013). Afrikai perspektívák egy új világrendben. In Grünhut Z., Vörös Z. (szerk.). *Az átalakuló világrend küszöbén*. Publikon Kiadó.
- Tarrósy I. (2016). *Afro-ázsiai dinamikák. Tanulmányok ázsiai államok afrikai szerepvállalásairól*. Publikon Kiadó.
- Tarrósy I. (2019). A kínai „Övezet és Út Kezdeményezés” és Kelet-Afrika: geopolitikai térnyerés, infrastruktúra, függőség. *Területi Statisztika*, 56(9), 669–692. DOI: 10.15196/TS590604
- Taylor, I. & Williams, P. (2004). *Africa in International Politics – External involvement on the continent*. Routledge.
- Taylor, I. (2014). *Africa Rising? BRICS – Diversifying Dependency*. James Currey, Woodbridge-Rochester.
- United Nations Conference On Trade And Development (UNCTAD) (2019). *World Investment Report 2019: Special Economic Zones*. United Nations Publications.
- USAID (2020). *U.S. Overseas Loans and Grants (Greebook) – U. S. Foreign Assistance, Fiscal Years 1946–2018*. <https://explorer.usaid.gov/reports>
- Uzoigwe, G. N. (2000). European Partition and Conquest of Africa: An Overview. In Boahen, A. A. (Ed.), *General History of Africa VII. Africa under Colonial Domination 1880–1935*. UNESCO.
- Verhoef, G. (2017). *The History of Business in Africa – Complex Discontinuity to Emerging Markets*. Springer International Publishing.
- Wagner, C. (2019). *India's Africa Policy*. SWP Research Paper, 9 July, Stiftung Wissenschaft und Politik – German Institute for International and Security Affairs.
- Wengraf, L. (2018). *Extracting Profit: Imperialism, Neoliberalism, and the New Scramble for Africa*. Haymarket Books.
- World Bank (2020). *Trade Summary for Sub-Saharan Africa*. WITS – World Integrated Trade Solutions. <https://wits.worldbank.org/CountrySnapshot/en/SSF/textview>
- Yun, S. (2014). *Africa in China's Foreign Policy*. Brookings Institute (John L. Thornton China Center, Africa Growth Initiative) Washington, https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/2016/06/Africa-in-China-web_CMG7.pdf